

1982 Anayasasının Hazırlanış Sürecinde Başkanlık Sistemi Tartışmaları ve Yürütmenin Güçlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Engin ŞAHİN

Fatih Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

esahin@fatih.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, son yıllarda Türkiye’de kamuoyunu meşgul eden başkanlık ve parlamenter sistem tartışmalarının, 1982 Anayasa yapım sürecinde nasıl ele alındığı anlatılmaktadır. Bu amaçla 1980 askeri darbesi gerçekleşmeden önceki görüşlere ve darbeden sonra 1982 Anayasasının hazırlandığı Danışma Meclisi tutanaklarındaki başkanlık ve parlamenter sistem savunucularının gerekçelerine yer verilmiştir.

Son olarak, 1982 Anayasasında başkanlık sistemi yerine parlamenter sisteme sadık kalınarak yürütme erkinin güçlendirilmesi için yapılan değişiklikler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1982 Anayasası, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi, Cumhurbaşkanı

Jel Sınıflandırma Kodu: K, K1

Discussions about Presidential System in 1982 Constitution-Making Process and Strengthening the Executive Power

Abstract

In this study, contestations about the presidential and parliamentary systems on the 1982 constitution-making process, that has been occupied the public opinion in Turkey in recent years, are explained. For this purpose, the opinions in the public before 1980 military coup and justifications of supporters of the presidential and parliamentary systems in Consultative Assembly after 1980 military coup have also been explored.

Lastly, the constitutional amendments in order to make stronger the executive power in 1982 Constitution staying loyal to the parliamentary rather than presidential system are headlined.

Key Words: 1982 Constitution, Parliamentary System, Presidential System, President of Republic

JEL Classification Codes: K, K1

GİRİŞ

Dünyadaki demokratik rejimler siyasi, sosyolojik ve tarihi sebeplerden dolayı farklı hükümet sistemlerine sahiptir. Hükümet sistemleri arasındaki temel ayrım ise yasama-yürütme organlarının göreve gelmelerini sağlayan seçilme usulleri ve birbirlerine karşı siyasi sorumluluk ve güçleri kriter alınarak yapılmaktadır. Özetle yürütme organı doğrudan halk tarafından seçiliyor ve yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmuyorsa başkanlık sisteminden (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya, Nijerya gibi Tunçkaşık ve diğ., 2015: tüm kitap), yürütme organı yasama organının içinden çıkıyor ve yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunuyor ise parlamenter sistemden (İngiltere, Almanya, Güney Afrika, İtalya, Japonya gibi Şencan ve diğ., 2015:tüm kitap) bahsedilmektedir.² Bunların yanısıra 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlayan ve “melez” ya da “karma” sistem olarak tanımlanan, başkanlık ve parlamenter sistem arasında olduğu kabul edilen yarı-başkanlık sistemi de (Fransa, Rusya, Polonya gibi Erdem ve diğ., 2014:tüm kitap) bir diğer hükümet sistemi olarak kullanılmaktadır. Bir ülkedeki hükümet sistemini belirleyen ve yasama-yürütme erkleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen birincil kaynak o ülkenin anayasasıdır.

19. yüzyıldan günümüze Türk siyasi tarihindeki maddi ve şekli anlamda ilk anayasa 1876 Kanunun-u Esasidir. Bu tarihle birlikte Türkiye’de parlamenter sistem uygulanmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet olarak kurulduğu kurtuluş mücadelesi yıllarında 1921 Anayasası meclis hükümeti sistemini, 1924 Anayasası meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir sistemi ve nihayet 1961 Anayasası tam olarak parlamenter sistemi tesis etmiştir (Yazıcı, 2013:113-124) ve 1970’li yıllara kadar Türkiye’de hükümet sistemi tartışmalarının çok hararetli yapılmadığı söylenebilir.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara geldiği 2000’li yılların başında kısık sesle, 2011 yılından günümüze gür sesle ve ısrarla dile getirilen başkanlık sistemi tartışmaları her ne kadar günümüzde alevlenmiş olsa da bu tartışmalar çok daha eskiye götürülebilir; çünkü hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasası dönemlerinde hükümet sistemi tartışmaları varolagelmiştir. 1982 Anayasasını hazırlamakla görevlendirilmiş Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, anayasa taslağı hazırlandıktan sonra Danışma Meclisi’ndeki ilk konuşmasında

“...Devlet ferdi mutlu kılmakla yükümlüdür. Bu amaca varmak için insanın ve insan düşüncesinin kutsallığına dokunmadan çeşitli yollar aranmış, denenmiş ve her millet kendine has (hükümet) sistemler(i) yaratmıştır. Komisyonumuzun karşılaştığı çetin sorun biraz evvel de arz etmeye çalıştığım gibi, bu (hükümet) sistemler(i) arasından hangisinin seçilmesi idi. Hâlbuki Komisyonumuzun 15 üyesi hemen ilk defa bir araya geliyordu (DMTD, 1982b:13)”

demiştir. Ayrıca 1980’lerin sonunda Turgut Özal, 1990’lı yıllarda Süleyman Demirel dönemlerinde ve en son çok güçlü şekilde 2011 yılından sonra AK

² En iyi hükümet sisteminin hangisi olduğu yönünde özellikle son otuz yıldır karşılaştırmalı çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları için bkz. (Valenzuela, 1994a; Valenzuela, 1994b; J.Linz, 2015; Horowitz, 2015; Horowitzs, 2002)

Parti ve Recep Tayyip Erdoğan döneminde parlamenter sistemin terk edilmesi gerektiği ve başkanlık sistemine geçilmesi gerektiği savunulmuştur (Yazıcı, 2015: 88).

Türkiye'deki başkanlık sistemi tartışmalarının çıkış noktası 1960-80 yılları arasındaki istikrarsız hükümetler dönemidir. 1924 Anayasasının kurduğu hükümet sisteminin ortaya çıkardığı güçlü yürütme erkinin sınırlandırılması için 1961 Anayasasında bazı hükümlere yer verilmiştir; çünkü yeni anayasalar hazırlanmış oldukları dönemden önce yaşanan krizlerden ders alarak bu krizlerden kurtulmak için yeni hükümler içerirler. Diğer bir anlatımla 1950-60 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı³ döneminde yaşanan siyasal gelişmelerin sorumlusu 1924 Anayasasının kurduğu sistem görülmüştür. Ayrıca çoğunlukçu seçim sisteminin sonucu ortaya çıkan ve sınırlandırılması güç hükümetler 1960 askeri darbesinin birincil gerekçesi olarak gösterilmiştir.⁴

1961 Anayasası yürütme erkini sınırlandırmak ve bir ölçüde de yasama erki karşısında güçsüz bırakmak için bazı tedbirler almıştır. Örneğin yasama ve yargı erklerinden “yetki” olarak bahsederken yürütme erki için “görev” ifadesini kullanmıştır. Bunun yanısıra 1961 Anayasasının 6. maddesinde “Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir” hükmüne yer verilerek, Bülent Tanör'ün (Tanör, 2011: 397) ifadesiyle “yasamanın asli, genel ve ilk el, yürütmenin ise tâbi ve müştak (türev, ikincil) bir yetki olduğu” ve kanunların olmadığı yerde yürütmenin de bulunamayacağı vurgulanmıştır. Daha da önemlisi 1961 Anayasası, önceki anayasalardan farklı olarak, egemenliğin kullanımı yetkisini paylaşmıştır: “Millet,...egemenliği yetkili organlar eliyle kullanır.” İşte bu yetkili organlar, Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik Kurulu gibi yeni anayasal kurumların kurulmasına anayasal dayanak oluşturmuştur.

1961 Anayasasının yürütme erkini sınırlandırma amacı orantısız bir yürütme ve yasama dengesi ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak güçsüz hükümetler kurulmuş ve Türkiye 1960-80 yılları arasında hükümet istikrarsızlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Kısaca göz atmak gerekirse bu yıllarda kurulan hükümetler, başbakanları ve görev süreleri şöyle bir tabloda özetlenebilir:

---

³ Bu dönemin geniş anlatımı için bkz. (Eroğul, 2014: tüm kitap)

⁴ Nitekim askeri darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi, 13 Aralık 1960 tarihinde yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in oluşumu için 157 sayılı *Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun* adında 44 maddelik kanunun 1. maddesinde şu ifadeleri içerir: “Kurucu Meclis, Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Milli İhtilâliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli Birlik Komitesi ile demokratik hukuk devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder (Gözübüyük ve Kili, 2006: 162).

Tablo 1: 1960-1980 Arası Kurulan Hükümetler

Hükümet Numarası	Göreve Başlama	Görevin Sona Ermesi	Görev Süresi	Başbakan
26. Hükümet	20.11.1961	25.06.1962	7 AY	İsmet İnönü
27. Hükümet	25.06.1962	25.12.1963	18 AY	İsmet İnönü
28. Hükümet	25.12.1963	20.02.1965	14 AY	İsmet İnönü
29. Hükümet	20.02.1965	27.10.1965	8 AY	Suat Hayri Ürgüplü
30. Hükümet	27.10.1965	03.11.1969	48 AY	Süleyman Demirel
31. Hükümet	03.11.1969	06.03.1970	4 AY	Süleyman Demirel
32. Hükümet	06.03.1970	26.03.1971	12 AY	Süleyman Demirel
33. Hükümet	26.03.1971	11.12.1971	8 AY	Nihat Erim
34. Hükümet	11.12.1971	22.05.1972	6 AY	Nihat Erim
35. Hükümet	22.05.1972	15.04.1973	11 AY	Ferit Melen
36. Hükümet	15.04.1973	26.01.1974	8 AY	Mehmet Naim Talu
37. Hükümet	26.01.1974	17.11.1974	10 AY	Bülent Ecevit
38. Hükümet	17.11.1974	31.03.1975	4 AY	Sadi Irmak
39. Hükümet	31.03.1975	21.06.1977	26 AY	Süleyman Demirel
40. Hükümet	21.06.1977	21.07.1977	13 AY	Bülent Ecevit
41. Hükümet	21.07.1977	05.01.1978	5 AY	Süleyman Demirel
42. Hükümet	05.01.1978	12.11.1979	23 AY	Bülent Ecevit
43. Hükümet	12.11.1979	12.09.1980	10 AY	Süleyman Demirel
18 Hükümet			235 AY	8 Farklı Başbakan

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Geçmiş Hükümetleri,

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, 13.06.2015.

Tablodaki verilerden çıkarılabilecek basit sonuçlara göre toplam 235 ayda 18 hükümet 8 farklı başbakan önderliğinde kurulmuştur. Ortalama hükümet ömrü ise 13 aydır. Eğer Süleyman Demirel'in 27.10.1965-03.11.1969 tarihleri arasında kurduğu 4 yıllık tek parti iktidarı bu hesaplama dâhil edilmezse 17 koalisyon hükümetinin 187 aylık iktidar sürecinde ortalama 11 ay iktidarda kaldığı söylenebilir. Yani koalisyon hükümetleri ortalama 1 yıl bile görevlerine devam edememişlerdir.

Sadece bu verilere bakarak yürütme erkinde istikrarsızlığın sebebi 1961 Anayasasının ortaya koyduğu parlamenter sistemdir hükmüne varılabilir ancak bu eksik ve yanlış bir yaklaşım olur. Bir diğer önemli etken o dönemde uygulanan seçim sistemleridir. 1924-1960 arasında çok güçlü ve sınırlanması zor hükümetleri ortaya çıkaran "listeli basit çoğunluk" sistemi iken, 1960-80 yılları arasında önce "barajlı d'Hondt usulü nispi temsil sistemi" sonra "milli bakiye sistemi" ve en son "barajsız d'Hondt usulü nispi temsil sistemi" istikrarsız ve kısa ömürlü hükümetlerin kurulmasına yol açmıştır. Nitekim 1977 seçimlerinde Bülent Ecevit'in başında olduğu Cumhuriyet Halk Partisi ülke genelinde % 41,38 oy almasına rağmen tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Ülke genelinde % 10 seçim barajı uygulaması başladıktan sonra 1987 seçimlerinde % 36,31 oy almış Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi ve 2002 seçimlerinde % 34,28 oy alan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, Bülent Ecevit'ten daha az oy almalarına rağmen, tek başlarına hükümeti kurabilmişlerdir.

Tablo 2. 1950-1980 Arası Genel Seçimlerde Uygulanan Seçim Sistemleri

1946-1060 Arası Çoğunlukçu Seçim Sistemi Dönemi	1950 Genel Seçimler	Listeli Basit Çoğunluk Sistemi
	1954 Genel Seçimler	Listeli Basit Çoğunluk Sistemi
	1957 Genel Seçimler	Listeli Basit Çoğunluk Sistemi
1960-1980 Arası Nispi Temsil Sistemine Geçiş	1961 Genel Seçimleri	Barajlı d.Hondt Nispi Temsil Sistemi ve Yarı Tercihli Liste Usulü
	1965 Genel Seçimleri	Milli Bakiye Nispi Temsil Sistemi
	1969 Genel Seçimleri	Barajsız d.Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
	1973 Genel Seçimleri	Barajsız d.Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
	1977 Genel Seçimleri	Barajsız d.Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi

Kaynak: (Şahin, 2015: 129-130)

Kısaca özetlediğimiz siyasi istikrarsızlık, 1978 yılına gelindiğinde yeni anayasa veya kapsamlı anayasa değişikliği tartışmalarını başlatmıştır. Tartışmanın merkezinde ise 1961 Anayasasının kurduğu parlamenter sistemin yürütme erkini güçsüzleştirdiği için başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geçilmesi ya da parlamenter sistemin revize edilmesi gerekliliği yer almıştır.

Bu çalışmada başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye adına çok eski olduğu ve başkanlık sistemine geçil(e)mediği için parlamenter sisteme sadık kalınarak ve yürütme erkinin güçlendirilmesi hedeflenerek 1982 Anayasası ile hangi yeniliklerin getirildiği, başkanlık sisteminin Türkiye'ye uygunluğu tartışmalarına girmeden anlatılmaktadır.⁵ İlk olarak 1980 darbesinden önce gerçekleştirilen “Anayasa ve Seçim Sistemleri” başlıklı Tercüman Gazetesi Semineri ve Yeni Forum Dergisi Anayasa Önerisine, daha sonra 1982 Anayasasını hazırlamak için kurulan Kurucu Meclis döneminde Danışma Meclisi'ndeki başkanlık sistemi tartışmalarına göz atılacaktır. Nihayet bu önerilerden farklı olarak son şeklini Milli Güvenlik Konseyi'nin verdiği 1982 Anayasasında yürütme erkinin nasıl güçlendirildiği anlatılacaktır.

1. Darbe Öncesi Anayasa Önerileri ve Sistem Tartışmaları

Türkiye'de 1980 askeri darbesi gerçekleşmeden önce anayasa değişiklikleri ve yeni anayasa önerileri hükümet istikrarı açısından dillendirilmeye başlamıştır. Akademik makaleler, gazete haberleri, köşe yazılarının yanısıra literatüre giren ve sıkça referans gösterilen Tercüman Gazetesi Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri ve Yeni Forum Dergisi Anayasa Taslağı hükümet sistemi tartışmaları içinde önemli yer tutmaktadır.

1.1. Tercüman Gazetesi Seminerleri

1960-80 yılları arasında yaşanan siyasi istikrarsızlığın sebeplerinden birisi 1961 Anayasası olarak algılanmıştır. Bu dönem Türkiye'de yeni bir anayasanın hazırlanması veya kapsamlı anayasa değişikliği yapılması konusunda ısrarcı olan bir kesim bulunmaktaydı. Bu kesimin öncüleri 1961 Anayasasının hazırlık sürecinde Kurucu Meclis dışında tutulan ve sürece dâhil edilmeyen Demokrat Parti'nin ideolojisini sürdüren Adalet Partisi

⁵ Bu konuda yazılmış bazı çalışmalar için bkz. (Özbudun, 2015: 62-77; Yazıcı, 2015: 87-111; Kalaycıoğlu, 2015: 153-165; Günel, 2015; Coşkun, 2013; Yeni Türkiye, 2013).

çevresidir. 1965-69 yılları arasında tek parti iktidarının lideri olan Süleyman Demirel “Türkiye’de 65-69 dönemi, 1961 Anayasasının getirdiği sistemin anlaşılma dönemiymi” derken 1969 seçimleri döneminde parti programında “Anayasa Islahatı” adı altında anayasa değişikliği fikrini öne sürmüştür. Yürütme organının daha etkili hale getirilmesi, parlamentonun toplanabilmesinin kolaylaştırılması, özerk kuruluşların statülerinin yeniden düzenlenmesi, yargı organları ile yürütme arasındaki dengenin yeniden tanzim edilmesi gibi anayasa değişiklik önerileri, anayasa değişikliği gerekliliğini savunanların başlıca istekleriydi (Tanör, 2012: 26-27). 1971 Askeri Muhtırası sonrasında yapılan anayasa değişikliklerinin ise bu kesimi tatmin etmediği 1970’li yılların sonunda somutlaşan anayasa taslaklarından anlaşılabilir. 1979 yılının Nisan ayındaki “Milli Hâkimiyet” sempozyumunda, 1961 Anayasasının 4. maddesinde yer alan “Millet, egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır” hükmünü, seçilmiş temsilcilerin milli egemenliği kullanması önünde bir engel ve vesayet makamlarına anayasal statü kazandıran bir hüküm olduğu yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. Ayrıca, “doğal senatörlük” makamının varlığı da Süleyman Demirel ve Celal Bayar gibi isimler tarafından aynı gerekçelerle eleştirilmiştir. Kısaca, darbe öncesi 1961 Anayasasının değiştirilmesi gerektiği yönünde Adalet Partisi çevresinde güçlü bir kanaat uyanmaya başlamıştır (Boyunsuz, 2010:6).

Bu kanaatlerin de büyük etkisiyle 23 Nisan-5 Mayıs 1980 tarihleri arasında Tercüman Gazetesi’nce “Siyasal Rejimin İşler Hale Getirilmesi: Anayasa ve Seçim Sistemimiz” konulu seminer organize edilmiştir.⁶ Seminerde ortaya atılan fikirleri

(1) parlamenter rejim içinde yürütmeyi güçlü kılacak anayasa değişikliği savunusu,

(2) yarı-başkanlık rejimi içinde güçlü yürütme savunusu,

(3) anayasa değişikliğinin gereksizliği savunusu

şeklinde üç grupta toplamak mümkündür (Boyunsuz, 2010:9-16).

(1) 1961 Anayasasının getirdiği siyasi ve hukuki sistem sorunlarının yine parlamenter rejim içinde kalarak çözülebileceği görüşünü savunanların başında gelen Orhan Aldıkaçtı “Yaşadığımız Kriz ve Anayasanın Değiştirilmesi” başlıklı bir sunum yapmıştır (Aldıkaçtı: 1980:7-21). Aldıkaçtı’nın temel savunusu Türkiye’nin o dönemde içinde bulunduğu istikrarsızlığın sebebinin parlamenter sistemin olmadığı, dolayısıyla başkanlık veya yarı-başkanlık sistem önerilerinin gereksiz olduğu yönündedir. Aldıkaçtı’ya göre temel sorun, 1961 Anayasasının yürütme erkine, yasama ve yargı erklerinin biraz altında yer vermesi ve Bakanlar Kurulu’na takdir yetkisini kullanması için çok dar bir alan bırakmış olmasıdır (Aldıkaçtı: 1980:9). Diğer yandan bu toplantıda her ne kadar Aldıkaçtı parlamenter sistem savunusu yapıyor olsa da yaklaşık 2 yıl sonra 1982 Anayasasının taslak metnini hazırlayan Anayasa Komisyonu Başkanı olduğunda başkanlık sistemini savunduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

⁶ Daha sonra kitap olarak basılan bu seminerde Orhan Aldıkaçtı, Yaşar Karayalçın, Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Feridun Ergin, Adnan Başer Kafaoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Mukbil Özyörük, Celal Yardımcı, Sebati Ataman, Fethi Çelikbaş, İsmet Giritli, Cihat Baban, Orhan Kabıbay, Fahrettin Kerim Gökay gibi isimler katkı sağlamışlardır (Tercüman Gazetesi Semineri, 1980).

“Bu düşüncelerle, güçlü, istikrarlı ve güvenli bir yürütme organı kurmanın, ancak başkanlık sistemi ile mümkün olabileceğine, kuvvetler ayrılığı ilkesinin en dengeli bir şekilde ancak bu sistem içinde yaşayabildiğine, Türk Milletinin karakterine, tarihî devlet geleneğine, bu sistemin uygun olduğuna inanmış ve Komisyonumuza bu sistemi önermişim (DMTD: 1982e:213).”

Aldıkaçtı'nın fikirlerinin çerçevesi şu şekilde özetlenebilir: Anayasa hukuku disiplini 19. yüzyılın sonuna doğru üniversitelerde okutulmaya başladığında, sınırlanamaz iktidarların sınırlandırılması için, öncelikli önemi bağımsız bir yargı mekanizmasına vermekteydi. Sonra yasama erkinin de yürütme karşısında güçlü konuma gelmesi sağlanmış ve milli egemenliğin halkın temsilcileri eliyle kullanılmasının önü açılmıştı. Böylece, bireyin haklarına zarar veren sınırsız yürütme sınırlandırılmıştı. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde bu tehlikeler ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, yürütme devlet gücünü icra eden makam olarak daha aktif olmalıdır. Türkiye’de 1961 Anayasası, 1924 Anayasanın izin verdiği ve gerek yargı gerekse yasama organı tarafından sınırlandırılması oldukça güç bir yürütme kuvvetinin varlığından dolayı ortaya çıkan anti-demokratik uygulamaların dikkate alındığı bir sürecin sonucudur ve yürütme erkine her zaman bir şüphe ile bakılmıştır. Bu nedenle, parlamenter sistemde kalmak, siyasi istikrar için başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geçmemek ancak yürütme gücünü güçlendirecek anayasa değişikliği yapmak en uygun yoldur.⁷

(2) Türkiye’nin o dönem içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıktan kurtulmanın yolunun hükümet sistemi değişikliğinden geçtiğini savunan Yaşar Karayalçın, “Siyasi Rejimin İşler Hale Getirilmesi: Hukuki Meseleler ve Görüşler” başlıklı bir sunum yapmıştır (Karayalçın, 1980: 23-44). Karayalçın Türkiye’nin 20 yılda geldiği durumu özetleyen şu ifadelerle başlar sunumuna:

“Siyasi hayatımızın sancılar içinde bulunduğu, vatandaşlarımızda güven duygusunun zedelendiği, Türk toplumunu ayakta tutacak kuruluşlarda yozlaşma işaretlerinin bulunduğu, bugün için çok masum ve önemsiz sayılacak hadiseler karşısında 27 Mayıs 1960’dan önce “olur mu böyle olur mu, kardeş kardeşi vurur mu” sloganı ile Gazi Osman Paşa Marşı’nın söylendiği bir ülkede kardeşin kardeşi vurmasının gündelik bir olay halini aldığı herkesin gördüğü bir husustur. Cıvataları gevşemiş, ayarı bozulmuş, belki de iyi kurulmamış siyasi bir makineden çıkan garip sesleri işten anlayan kişilerin bir hayli süredir duymamaları mümkün değildir (Karayalçın, 1980:25).”

Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu bu şekilde özetleyen Karayalçın için çözüm yarı-başkanlık sistemine geçmek ve yürütmenin gücünü olabildiğince arttırmaktır. Seçim barajsız nispi seçim sistemleri küçük partilerin parlamentoda yer almasını sağlamış ve yasamaya dayanan yürütmenin koalisyonlardan oluşmasına ve zayıf olmalarına neden olmaktadır. Yürütme erkinin yani hükümetlerin toplumda vazgeçilmez en önemli güç olduğu ise ABD, Almanya (1919), Finlandiya (1920), Avusturya (1929) ve Fransa (1958) devletlerinin hükümet sistemlerinden anlaşılmaktadır (Karayalçın, 1980:28). 1961 Anayasası ise yasama ve yargı kuvvetlerini “yetki” olarak yürütmeyi ise “görev” olarak tanımlamaktadır ve bu “Cumhuriyetin temel kuruluşundaki yanılıgyı gösterir.” 1961 Anayasasının 4. maddesinde yer alan “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletindedir. Millet egemenliğini

⁷ Aldıkaçtı başkanlık ve yarı-başkanlık sistemi hususunda eleştirilerini örneklerle açıklar (Aldıkaçtı, 1980:15-17).

Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullandığına” göre yürütme kuvvetinin “görev” olarak tanımlanması da bir çelişkidir. Bu bağlamda, yürütme gücünü Türk Milletinden almamaktadır (Karayalçın, 1980: 31).

Karayalçın’a göre, yabancı devletlerin çoğulcu toplum yapıları karşısında yürütmeyi güçlendirmek için kullandıkları yöntem yarı-başkanlık sistemidir ve en güzel örneği da Fransa’dır. 1958 yılında Cezayir’de ortaya çıkan çalkantılı dönemin sona erdirilememesinin başlıca sebebi parlamentoya dayalı klasik hükümet sistemidir. Bu nedenle Fransızlar, 1958 Anayasalarını hazırlarken yürütmeyi güçlendirmişler ve yarı-başkanlık sistemine geçmişlerdir (Karayalçın, 1980: 39). Türkiye açısından da uzun süredir yaşanan siyasi istikrarsızlığın bertaraf edilmesi için yapılan anayasa değişiklikleri hükümet sistemini değiştirmede için çözüm olamamıştır. Bu durumda, Türkiye’nin önünde iki yol vardır:

“(a) parlamentoya dayalı hükümet sistemini (Aldıkaçtı tarafından savunulan) işler hale getirmek, yürütme ve yönetimini güçlendirmek, çoğunluk sistemine dönerek parlamento ve hükümette siyasi istikrarı sağlamak; (b) başkanlık sistemini benimseyerek Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya seçilmesini kabul etmek, yürütme gücünü görev halinden çıkartarak egemen Türk milletinden alınan açık “yetki”ye dayandırmak.”

Birinci yol 19 yıldır Türkiye’de denenmesine karşılık çözüm olamadığına göre 22 yıldır Fransa’da denenmiş ve başarılı olunan ikinci yol seçilmelidir (Karayalçın, 1980: 42-43).⁸

(3) Aldıkaçtı ve Karayalçın’ın amaçları aynı ancak kullanmak istedikleri araçların farklı olduğu görülmektedir. İkisi de yürütme erkinin 1961 Anayasası tarafından yasama ve yargıya göre ikincillendiğinden yakınmaktadır. Türkiye 19 yıldır yürütmeye karşı duyulan şüphe yüzünden siyasi istikrarsızlık ülkesine dönmüştür. Bu noktada kapsamlı anayasa değişikliğinin savunusunu yapmışlardır.⁹ Ancak seminerde kapsamlı anayasa değişikliğine karşı çıkan ve bu nedenle de farklı bir yerde duran isim Turhan Feyzioğlu olmuştur (Feyzioğlu, 1980:47-69).

“Başımıza gelen türlü dert, felaket ve musibetin kaynağını, rahat bir alışkanlıkla bir kanunun şu veya bu maddesindeki bir eksikliğe veya anayasanın bir maddesinde bize göre mevcut olan şu veya bu hataya bağlarsa, dertlerin asıl sebepleri gözden kaçabilir”

diyerek sözlerine başlayan Feyzioğlu’na göre, “milletleri kanunlar değil, insanlar idare eder.” Dolayısıyla, her türlü siyasi mesele anayasa değişikliği ile çözülmemelidir. Ayrıca, siyasi istikrarsızlığın gerekçesi olarak gösterilen yürütmenin güçsüz oluşu tutarsızdır; çünkü Türkiye’de 1960 darbesi ve 1971

⁸ (Karayalçın, 1980, pp. s.42-43.) Bu öneriye aynı seminerde şiddetle karşı çıkan isim Feyzioğlu olmuştur: “Açık bir dille söylüyorum. De Gaulle Anayasası ancak Fransa’nın özel şartları içinde Cumhurbaşkanını destekleyen çoğunluk Mecliste de hakim olduğu sürece işleyebilen, aksi halde tam bir tikanıklığa yol açabilecek bir Anayasadır. Asıl önemli olan da şu: De Gaulle verilen yetkileri ilkel bir partizana verebilir misiniz? Bir maskeli komüniste verebilir misiniz? Bir teokratik devlet görevlisine verebilir misiniz?” (Feyzioğlu, 1980:57)

⁹ Anayasa değişikliği fikrini destekleyen diğer isimler dönemin Kontenjan Senatörü Adnan Başer Kafaoğlu, İsmet Giritli ve Adalet Partisi Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar’dır.

Muhtırası tek parti hükümetleri zamanında yapılmıştır. Yani hükümeti koalisyonla sürüklediği iddia edilen parlamenter sistem ve 1961 Anayasası sorumlu değildir. Özetle temel sorunlar her sorunun partizanca çözmeye çalışma, oy hesapları uğruna milleti ırk, din, mezhep ve sınıf kavgalarına sürüklenme, devlette kadrolaşma, tarafsız ve liyakat sahibi memura karşı partizanca tavır, ekonomik ve siyasi sorunlarda sadece muhalefet etmek için muhalif olma ve çözüm önerisi getirmeme ve yolsuzluklara göz yummaktır (Feyzioğlu, 1980:55).

Feyzioğlu, 1920 yılında Birinci Meclis'teki milli ruhu örnek göstererek, asıl çözümün bu ruhta yattığını ileri sürmüştür. Ancak yukarıda sayılan kısır çekişmeler nedeniyle, siyasal iktidarlar anayasa ve kanunları kendi amaçları uğruna kullanmakta ve milli ruhu bir kenara bırakmaktadır. Feyzioğlu, içinde bulunulan istikrarsızlıktan çıkış için Aldıkaçtı'nın fikirlerini Karayalçın'a göre "daha yumuşak ve daha gerçekçi" olarak nitelendirmektedir. Nispi temsil sisteminden vazgeçmeden d'Hont sistemi hükümet kurmayı kolaylaştıracak şekilde revize edilmelidir. Hükümetin parlamento ile anlaşmazlığa düşmesi durumunda yapılması gereken milleti hakem ilan etmektir.¹⁰ Nitekim İngiltere'de Başbakan karar verdiği zaman parlamento seçime götürebilmektedir. Yürütme kuvvetine parlamento fesih hakkını vermek kaçınılmaz olarak yürütmeyi yasama karşısında daha güçlü kılacaktır ve Türkiye'nin de buna ihtiyacı vardır. Son olarak, yürütmenin gücünü arttırmak için Federal Alman Anayasa hükümlerinde yer alan "pozitif güvensizlik oyu" Türkiye'de uygulanmalıdır. Bu sayede hükümetlerin kurulmasını sağlayacak *olumlu çoğunluk* yerine sadece *olumsuz bir çoğunlukla* hükümetlerin düşmesi engellenebilir (Feyzioğlu, 1980:68).

Tercüman Gazetesi Seminerinin temelini, bu üç görüş oluşturmuştur. Diğer katılımcıların katkıları ise bu görüşleri eleştirmekten veya desteklemekten ibarettir.

1.2. Yeni Forum Dergisi Anayasa Taslağı'ndaki Öneriler

1980 darbesinden önce hükümet sistemi tartışmalarına örnek olarak değerlendirilebilecek bir diğer gelişme Yeni Forum Dergisi'nin 15 Mayıs 1980 tarihli 17. sayısıyla ücretsiz olarak okurlarına dağıttığı ve arka planda Adnan Başer Kafaoğlu ve Coşkun Kırca'nın olduğu "Rejim ve Anayasamızda Reform Önerisi" başlığındaki detaylı anayasa çalışmasıdır. Yeni Forum'un anayasa değişikliği konusundaki önerilerinin Tercüman Gazetesi Seminerleri içinde dile getirilen fikirlerden farkı, askeri kadrolar tarafından destek görmesi ve birçoğunun 1982 Anayasası içinde yer almış olmasıdır. Ayrıca Süleyman Demirel, Yeni Forum'un anayasa değişiklik önerisine destek sözü verdiği için, anayasa değişikliğine karşı çıkan tek isim Bülent Ecevit olmuştur. Bu nedenle, Ecevit engelini ortadan kaldırılabilmek için, CHP içinde O'nu düşürme planları dahi yapılmıştır (Boyunsuz, 2010:16-17).

Kafaoğlu ve Kırca'ya göre, Türkiye için en büyük tehlikeler ekonomik buhran ve komünizmdi. Doğrudan olmasa bile dolaylı olarak 1961

¹⁰ Yazarın ifadeleriyle: "Aramızda görüş ayrılığı var. Ben haklı olduğuma inanıyorum. Getirdiğim vergi reformunu reddediyorsun. Veya anarşiye karşı düşündüğüm tedbirleri kabul etmiyorsun. Güvensizlik oyu vererek beni düşürüyorsun. O halde milleti hakem yapalım. Bakalım hükümeti mi haklı yapıyor, yoksa ona karşı çıkan parlamento mu? İktidar mı, yoksa muhalefeti mi destekliyor?" (Feyzioğlu, 1980: s.67)

Anayasasının da bu tehlikelere olanak sağladığı için, devleti (hükümeti) güçsüz bir konuma gelmişti. Çözüm ise basitti ve “güçlü bir devlet” eliyle bu krizlerin üstesinden gelinebilirdi. 1961 Anayasasının hükümlerinden dolayı yürütme zayıflamış ve ülke adeta “hâkimler hükümetine” dönmüştü.

Parlamenter sistemmiş gibi görünse de, 1961 Anayasasının getirdiği sistem 1924 Anayasasından çok farklı değildi ve yürütme meclis hükümeti sistemini andıran yetkilerle donatılmıştı. Nispi seçim sistemi 1973 yılından sonra istikrarsızlıklara yol açınca siyasi sistem işlemez hale gelmişti. Bu durumda yapılması gereken, ideolojisi Atatürkçülük olan ve “Devletin şahlanması ve düşmanlarını ezmesi için” kapsamlı bir anayasa değişikliğidir (Tanör, 2012: 58-59).

Yeni Forum’un anayasa önerisinde en avantajlı çıkan yürütme kuvvetidir. Tercüman Gazetesi Seminerlerinde konuşmacıların ortak oldukları nokta, 1961 Anayasasının yürütmeyi zayıf düşürmesiydi ve anayasa değişikliği büyük ölçüde bu yanlış gidermek için yapılmalıydı. Aynı görüşü Yeni Forum da savunmuş ve yürütme için radikal değişiklikler önermiştir. Fransa’da uygulanan yarı-başkanlık sisteminden çok daha güçlü bir model önerisi bu şekilde değerlendirilebilir. Özellikle olağanüstü durumlarda Cumhurbaşkanıya tanınan her tedbiri tek başına ve kararname ile alma, hükümeti tamamen kendine tabi kılma, Başbakanı ve hükümet üyelerini serbestçe belirleme ve görevlerine son verme ve kararnamelerinin yargı denetimi dışında olması yetkileri, diktatörlüğe varan yetkililerdir (Tanör, 2012: 60). Cumhurbaşkanı’nın seçimi ise tekrar seçilebilme hakkı saklı kalmak şartıyla, 7 yıl için iki türlü ve genel seçimle gerçekleşmelidir.

Yeni Forum’un yürütme lehinde önerileri arasında belki de en önemli olanı *negatif parlamentarizm* olarak adlandırılan, hükümetin parlamentodan güvenoyu almaksızın göreve başlama yetkisidir. Merkezi idarenin yerel idareler karşısında daha güçlü olması, üniversitelerin eğitim ve öğretim ilkelerinin çerçevesinin merkezce belirlenmesi, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına görev alanı dışında kalan siyasi konularla ilgilenme yasağının getirilmesi önerileri de 1982 Anayasası içinde yer almıştır (Boyunsuz, 2010: 23-24).¹¹

2. Darbe Sonrası Anayasa Önerileri ve Sistem Tartışmaları

1980 askeri darbesinden sonra Türkiye’de yeni anayasayı hazırlamak için oluşmuş Kurucu Meclis’in yeni anayasayı nasıl hazırlayacağı ve anayasanın nasıl kabul edileceği 2485 sayılı *Kurucu Meclis Hakkında Kanun’un*¹² 21 ve 26. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu kanunun 21. maddesinin 2. fıkrasına göre Danışma Meclisi’nin ilk toplantısından sonra en geç 1 ay içinde kendi üyeleri içinden yeni anayasayı hazırlamak için 15 kişilik Anayasa Komisyonu seçecektir.¹³ Anayasa Komisyonunun hazırlayacağı taslak metin 26. maddeye göre Danışma Meclisi’ne sunulacaktır. Danışma Meclisi’nin genel kurulunda görüşülüp sonlandırılan metin ise Milli Güvenlik Konseyi’ne

---

¹¹ Bu çalışmamızın kapsamı dışında kalan Yeni Forum’un yasama ve yargı ile ilgili görüşleri için bkz. (Boyunsuz, 2010: 20,21,60).

¹² Kanunun tam metni için bkz. (Gözübüyük ve Kili, 2006: 266-277).

¹³ Anayasa Komisyonu şu isimlerden oluşmaktadır: Orhan Aldıkaçtı, Feyyaz Gölcüklü, Şener Akyol, Turgut Tan, Hikmet Altuğ, Tevfik Fikret Alpaslan, Kemal Dal, Feridun Engin, Feyzi Feyzioğlu, İhsan Göksel, Rafet İbrahimoglu, Mümin Kavalalı, Recep Meriç, Teoman Özalp, Muammer Yazar. (Boyunsuz, 2010, p. s.84.)

(MGK) gönderilecektir. MGK, kendisine gelen anayasa metnini aynen veya değiştirerek kabul edip Resmi Gazete’de yayınlacaktır. Anayasanın kesinleşmesi ise halkoylamasıyla olacaktır.

Yeni anayasasının hazırlık aşamasında bazı üniversite ve fakülteler ile sivil toplum kuruluşları Anayasa Komisyonuna yeni anayasa ve hükümet sistemi hakkındaki görüşlerini taslaklar halinde bildirmiştir.¹⁴ Bu görüşler içinde İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türk İş, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Odalar Birliği ve Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği, Gazeteciler Cemiyeti tarafından gönderilen taslaklar yer almıştır.¹⁵ Bunların yanısıra Danışma Meclisi’ndeki görüşmelerde hükümet sistemi arayışlarına rastlamak mümkündür.

2.1. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Önerileri (İÜHF)

İÜHF, 1982 Anayasasının görüşmeleri devam ederken kapsamlı bir rapor hazırlayarak Danışma Meclisi Anayasa Komisyonuna sunmuştur (Gürbüz, 1982: 88-138). Raporun giriş kısmı “Anayasanın Sistemini Belirlemede Tam Serbesti Bulunup Bulunmadığı” sorunu ön sorun olarak değerlendirmiştir. Raporda 1982 Anayasası hazırlanmadan önce birçok temel kanun MGK’nce kabul edildiği için hazırlanan yeni anayasa sisteminin bu kanunlar çerçevesinde kalma zorunluluğuna değinilmiş ve böyle bir anlayışın daha yolun başında “Anayasanın üstünlüğü” yerine “Anayasanın bağımlılığını” ikame edeceğine dikkat çekilmiştir. Raporda yeni anayasanın çerçeve ve kısa bir anayasa olmaktansa, düzenleyici olması, ancak kazuistik olmaması ve sade vatandaşların okuduğunda rahatlıkla anlayabilecekleri bir dille yazılmış olması da yer almaktadır.

İÜHF anayasa önerisinde, yasama, yürütme ve kısmen yargıyı içinde barındıran *Meclis Hükümeti Sistemi* Türkiye’nin şartlarına uygun görülmediği için baştan elenirken, parlamenter ve başkanlık sistemi¹⁶ tartışılmıştır. ABD örneğinden yola çıkılarak anlatılan başkanlık sistemi, yasama, yürütme ve yargı organlarına karşı duyulan güvensizliğin bir sonucu olarak gösterilmiştir. Başkanlık sisteminin gereği olarak organların yapısında (seçiminde), fonksiyonlarında (tek ve sınırlı) ve ilişkilerinde (etkileşimin olmadığı) bağımsızlık gerekmektedir. ABD’ne ait özellikler taşıyan, iki yüz yıldan fazla geçmişi olan ve yazılı kuralların yanında yazısız kurullarla da beslenen bir sistem olduğu için Türkiye’ye uygun görülmemiştir. Özellikle ABD’nde ki disiplinsiz parti sistemi ABD Başkanının karar alma sürecini kolaylaştırırken Türkiye’deki disiplinli parti sistemi bunu sağlayamayacaktır.

¹⁴ Danışma Meclisi içtüzüğü’nün 29 ve 30. Maddelerine göre Anayasa Komisyonu görüşlerinden yararlanmak istediği kamu kurum ve kuruluşlarını Komisyona davet edebilirdi. (DMTD, 1982a: 330-342).

¹⁵ Anayasa Komisyonu anayasa metninin yazımı aşamasında 40 kadar Danışma Meclisi üyesinden, kamu kuruluşlarından, kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşlarından, hakkında dava açılmamış siyasi parti liderlerinden görüş almıştır. Ayrıca eski Türk anayasaları, MGK kararları ve MGK Başkanı Kenan Evren’in konuşmaları, milletlerarası evrensel belgeler, 1947 İtalyan Anayasası, 1949 Almanya Anayasası, 1946 ve 1958 Fransız Anayasaları, İspanyol, Cezayir, Portekiz ve Yunanistan Anayasaları da örnek olarak alınmıştır (Dal, 1986: 123-124).

¹⁶ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi başkanlık sisteminin “başkanlık” ve “yarı-başkanlık” şeklinde ikiye ayrılmasını bilimsellikten uzak bulmuştur (Gürbüz, 1982: 91).

Ayrıca ABD dışındaki Latin Amerika ve üçüncü dünya ülkelerindeki başkanlık sistemlerinde *pronunciamento* denilen askeri darbelere kolayca rastlanmaktadır ve bu sistemlerden diktatörlerin çıkma olasılığı parlamenter sisteme göre daha fazladır (Gürbüz, 1982: 92).

Başkanlık sisteminin diğer bir versiyonu olan yarı-başkanlık sistemi ise sistemin kilitlenmesi de dâhil birçok tehlikelerle doludur. Özellikle, devlet başkanının başka, parlamentodaki sayısal çoğunluğun başka siyasi ideolojide olması halinde sistemin işleyişi imkânsız olacaktır ve 1958 Fransız Anayasası bu yönüyle henüz tecrübe edilmemiştir. Bu durumda yeni anayasada kabul edilmesi gerekenin yasama-yürütme dengesinin kurulduğu ancak yürütmenin çalışamaz halde olmadığı bir parlamenter sistem görüşü savunulmuştur. Özellikle yürütme erkinin güçlendirilmesinde Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin genişletilmesi de rol oynamalıdır (Gürbüz, 1982: 96).

2.2. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Önerileri (İÜSBF)

İÜHF'nin yanısıra, İÜSBF de Anayasa Komisyonuna yeni anayasada yer alması gerektiği hususları içeren bir öneri taslağını rapor olarak sunmuştur (Gürbüz, 1982: 139-159).

İÜSBF, anayasa önerisinde yeni anayasanın “bunalım yaratmayan, bunalımları doğduğunda süratle ve hukuk kuralları çerçevesinde çözen” bir demokrasi öngörmesi amacıyla parlamenter sistemi Türkiye için en uygun hükümet sistemi olarak kabul etmiştir. Siyasalın anayasa önerilerinde başkanlık sistemine iki sebepten dolayı kesinlikle karşı çıkmıştır: (1) ABD'nin federal bir yapıya sahip olması ve Senato'nun siyasal sistem içindeki rolü, (2) Siyasal kültür farklılığı. Ayrıca ABD'ndeki disiplinsiz parti sistemi ve siyasal sistem arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Diğer yandan yarı-başkanlık sistemi yasama-yürütme ilişkileri bakımından potansiyel sorun taşıdığı için Türkiye'ye uygun bulunmamıştır (Gürbüz, 1982: 145-146).

Raporda, parlamenter sistemin çoğunluk bir yapıda oluşması gerekliliği siyasi istikrar için elzem kabul edilmiştir. Çoğulcu parlamenter sistem, çok partililiğe yer verdiği için hükümet krizlerine oldukça müsaittir ve 1946 Fransa'sı, İtalyan sistemi ve 1980 darbesinden önce Türkiye, sıkça bu krizlere sahne olmuştur. Bu yönüyle çoğulcu sistemin problemliliği yerel değil evrensel olarak kanıtlanabilir. Türkiye'de 1924 Anayasası döneminde uygulanan çoğulcu sistemin karşı konulamaz sorunlar yaratması ise muhalefeti anayasal statüye bağlamaması, hâkimleri anayasal güvenceye almaması, siyasi düşüncenin anayasal güvence içinde örgütlenmemesi ve açıklanmaması, basın, haber ajansı ve radyo ve televizyonların tarafsız ol(a)mayışı ve seçimlerin yargısal denetimden yoksun oluşu sebeplerine bağlanmıştır. Kısaca, parlamenter sistemin rasyonelleştirilerek çoğulcu sistem ile işlevsel hale gelmesi öngörülmüştür. Parlatonun yasama yetkisinin “özgürlükçü, demokratik ve laik hukuk devleti ilkeleri ve onun cumhuriyet şekli değiştirilemez; değiştirilmesi teklif dahi edilemez” hükmüyle sınırlanması önerilmiştir.

İÜSBF anayasa önerisinde yürütme erkinin 1961 Anayasası dönemindeki aksaklıklardan ders alınarak şekillendirilmesi ve “korunmalı bir anayasal statüye” kavuşturulması gerektiği savunulur. Yürütme, parlamentodaki olumsuz çoğunluğa karşı korunmalı ve istikrarlı olmalıdır. Bu bağlamda, hükümetin kurulması için, Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasında

olduğu gibi, parlamentodan güvenoyu almak yerine, başbakanın parlamento tarafından onaylanması yeterli görülmektedir. Hükümetin düşürülmesi için uygulanan gensoru yerine de yine Almanya’da uygulanan “kurucu güvensizlik oyu” (*vote de defiance constructive*) düşünülmüştür. Ayrıca yürütmenin diğer kanadı olan ve parlamenter sistemlerde olması gereken Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri genişletilmelidir (Gürbüz, 1982: 148-150).

2.3. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Önerileri (İTİA)

İTİA de Anayasa Komisyonuna görüş ve önerilerini içeren kısa bir anayasa raporu sunmuştur (Gürbüz, 1982: 160-162). Raporda çift meclisli sistemlerin ya federal yapının ya da tarihsel bir mirasın gerekliliği üzerine uygulandığı belirtilerek, 1924 Anayasasında olduğu gibi, tek meclisli yasama organına dönülmesi istenmiştir. Ayrıca, 1961 Anayasasının getirdiği çift meclisli parlamento yapay olduğu gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yasalar hızlı ve kolay çıkmalıdır. Türkiye de geliştirmekte olan bir ülke olarak bu ihtiyaca cevap verecek işlevsel tek meclisli parlamentoya muhtaçtır.

Yürütme erki konusunda, İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinin önerileri paralelinde başkanlık sistemine, sadece Türkiye’nin değil, Türkiye’nin içinde olduğu coğrafyanın bile yabancı olduğu bir sistem olduğu ve ABD dışında başka ülkelerde başarılı olamadığı için karşı çıkmıştır. Muhafazakâr bir anlayışın yansımalarının görülebildiği raporda denenmişin denenmemişe tercih edilmesi gerekliliği anlayışına dayanarak 1876 yılından beri Türk siyasi tarihinde uygulanan parlamenter sistemin yürütmeyi güçlendirecek şekilde revize edilmesiyle yeni anayasada yer alması savunulmuştur.

2.4. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Önerileri (AÜHF)

AÜHF’nin Anayasa Komisyonuna sunduğu rapor diğer önerilere oranla daha kapsamlı bir şekilde (1) Genel olarak anayasa hakkında düşünce ve öneriler, (2) Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi, (3) Yasama kuvveti, (4) Yürütme kuvveti ve (5) Yargı kuvveti başlıklarından oluşmaktadır (Gürbüz, 1982: 163-180). Hukuk Fakültesi’nin anayasa önerisi;

“...Türk toplumu kendine yaraşır bulduğu bir siyasal yaşayış biçimi üzerinde tercihini belli etmiştir. Bu tercih, çeşitli kesintilere ve engellere karşın, yaklaşık iki yüz yıldan beri hep aynı doğrultuda ilerlemek isteyen toplumumuz için, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasidir”

şeklindeki parlamenter sistemi savunan ifadelerle başlamaktadır. Başkanlık ve parlamenter sistemin iyi taraflarını alma çabasıyla “karma” bir sistem kurma çabaları “karışık” bir sisteme yol açabileceği ve bunun Türkiye adına tehlikeli olabileceğine dikkat çekilmiştir. Nitekim başkanlık sistemi sosyo-ekonomik, politik ve psikolojik sebeplerle Türkiye için sakıncalıdır.¹⁷

¹⁷ “Başkanlık sisteminin önemli sakıncalarından biri de, bu sistemde uzlaştırıcı, gerilimleri azaltıcı ya da yatıştırıcı bir gücün bulunmamasıdır. Avrupa’daki parlamenter sistemlerde bu uzlaştırıcı güç ya kral ya da cumhurbaşkanıdır. Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanı, başbakanın istemi üzerine parlamentoyu fesih yetkisine sahiptir. Bu yetkinin kullanılmasıyla, hatta bazen yalnız kullanılacağı tehdidiyle kritik durumlarda hükümetin yeniden oluşabilmesi veya yeni seçimlere gidilmesi sağlanabilmektedir. Oysa başkanlık sisteminde başkan belirli bir süre için seçilmekte ve bu süre bitmeden değiştirilmesi söz konusu olmamaktadır. Onun için böyle bir sistemde devlet başkanının değiştirilmesi anayasal bir bunalıma neden

Başkanlık sisteminin en iyi örneğini teşkil eden ABD’de, başkanın tek güç olmasını engelleyen faktörler toplumun yerleşik demokrasi geleneği, yurttaşlık psikolojisi, toplumun tarihsel arka planı ve politik yapısı, coğrafyası, ekonomik durumudur ve Federal Yüksek Mahkeme’nin gücüdür. Başkanlık ve parlamenter sistem arasında “karma” bir sistem kurulan Fransa’da ise politik sistem henüz gerçek bir sınamadan geçmemiştir. Bu sınamadan kasıt Cumhurbaşkanının farklı, parlamentonun farklı siyasi kanattan gelmemiş olmasıdır.

AÜHF, anayasa önerisinde parlamenter sistemin gerekliliğini ve bir anlamda meşruiyetini Türkiye’nin tarihsel mirasıyla açıklar. Yüzyıllar boyunca sınırlandırılmayan ve tek egemen olan padişahın yönetiminde olan politik sistemin hukukla ilişkisi sağlam temellere oturmamıştır. Başkan ve parlamentonun aynı ideolojik gelenekten gelmesi demokrasi ve hukuk devleti kültürünün gelişmediği Türkiye için büyük tehlikedir. Ayrıca, anayasal geleneği başkanlık sistemine karşı olan Türkiye’nin yeni anayasada özgürlükçü ve çoğulcu bir sistem inşa etmesi gerekir. Rapora göre “toyluk dönemi” olarak adlandırılan politik sistemin geçmiş yıllardaki aksaklıkları ise uzun yıllar boyunca edinilmiş tecrübelerle artık yaşanması engellenebilir bir hâl almıştır.

AÜHF’nin raporunda hükümet istikrarsızlığının sorumlusu olarak parlamenter sistem değil seçim sistemi gösterilmiştir. 1961 Anayasasında parlamentonun güçsüzlüğünden dolayı hükümetler ve anayasa çok yıpratılmış, başarısız uygulanan d’Hont sistemi de çoğunluğa dayanan hükümetlerin kurulmasını engelleyerek istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu durumda çözüm nispi temsil ile çoğunluk sistemi arasında karma bir seçim sistemi bulmak ve istikrarı yakalarken, küçük partilerin de parlamentoda yer almasını sağlamaktır.¹⁸

2.5. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Önerileri (AÜSBF)

AÜSBF’nin yeni anayasa ve hükümet sistemi hakkındaki görüşlerinde parlamenter sistem savunusunu “Fakültemiz, hazırlanacak yeni anayasaya ilişkin aşağıda yer alan görüş ve düşüncelerini, çoğulcu ve özgürlükçü demokratik rejim içinde parlamenter sistemi esas kabul ederek saptamıştır” ifadeleriyle net bir şekilde yapılmıştır (Gürbüz, 1982: 181).

AÜSBF de, korporatif bir sisteme karşı tavır almış ve dört yılda bir genel seçim yolu ile kurulan tek meclisli parlamentonun yasama görevini yerine getirmesini önermiştir. Gerekçe olarak da, federal sistemlerde uygulanması daha kolay olan çift meclisli sistemlere, üniter devletlerde, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimini yapmakla görevlendirilmiş özel bir

---

olacaktır. Kısaca başkanlık sisteminde başkanın istemediği halde değiştirilebilmesi, onun demokratik yoldan seçilmesini sağlayan kuralların çiğnenmesiyle mümkündür. Başkanlık sisteminde hükümet bunalımı tanım gereği bir rejim bunalımına dönüşmektedir” (Gürbüz, 1982: 165).

¹⁸ Belirtmek gerekir ki Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin anayasa önerisinde imzası bulunan Münici Kapani, Fikret Eren, Gürkan Çelebican, Eralp Özgen, Tuncer Karamustafaoğlu ve Oya Araslı tüm öneride hemfikir olmamıştır. Üyelerden Fikret Eren, hükümet sisteminin yarı-başkanlık sistemi olması, Anayasa Mahkemesi’nin ön denetim yapması, olağanüstü halin de anayasada düzenlenmesi, üniversite özerkliğinin de anayasa yer alması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir (Gürbüz, 1982: 179-180).

mahkemenin olması durumunda ihtiyaç kalmadığı gösterilmiş ve hatta çift meclisli sistemlerin yasama faaliyetini yavaşlattığı ifade edilmiştir. Ayrıca, parlamentonun hızının artırılması için toplantı yeter sayısı salt çoğunluğun altına düşürülmelidir.

AÜSBF önerilerinde yürütme kuvveti parlamenter sistem öngörüldüğü için buna göre şekillendirilmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı parlamento tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmeli ve seçimi kolaylaştırıcı önlemler alınmalıdır. Cumhurbaşkanı görev süresi fazla uzun tutulmamalı ve Cumhurbaşkanı'nın politize olmaması için yeniden seçilmesine izin verilmemelidir. Hükümetin kuruluşu, görevine devam edişi ve görevinin sona ermesi için güvenoyu ve gensoru işletilmelidir. Başbakan, Cumhurbaşkanı'nınca atanmalı, diğer bakanlar ise Başbakan tarafından atanıp Cumhurbaşkanı'nınca onaylanmalıdır (Gürbüz, 1982: 181-185).

2.6. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Önerileri (ATİA)

ATİA'nın anayasa önerisinde başkanlık sistemine açıkça karşı çıkmıştır. Raporu göre başkanlık sistemi ABD'nin kendine özgü tarihsel gelişiminden doğmuştur ve ABD dışındaki benzer coğrafyalarda orta ve güney Amerika ülkelerinde diktatörlüğe giden en kısa yol başkanlık sistemidir. Diğer yandan Cumhurbaşkanı'nın yasama organını fesih yetkisi daha işler hale getirilerek 1961 Anayasasının yürütme erkini zayıflatan yönü ortadan kaldırılabilir ve parlamenter sistem olması gerektiği gibi işleyebilecektir (Gürbüz, 1982: 193-194).

2.7. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Önerileri (ODTÜ)

ODTÜ'nün önerisi diğer önerilerden farklı olarak içinde bulunulan durumun anti-demokratikliğine vurgu yaparak başlamaktadır ve Kurucu Meclis'e karşı sert eleştiriler içermektedir. ODTÜ'nün önerisinde, yeni anayasada hükümet sistemi olarak başkanlık sistemi savunusunu eleştirilmiştir. 1970-80 yılları arasında Türkiye'de yaşanan hükümet istikrarsızlığı ve parlamenter sistemin işlemeyişinden kaynaklanan başkanlık sistemi arayışlarının daha önemli sebepleri sosyo-ekonomik yapıdaki hızlı değişimdir. Sosyo-ekonomik yapıdaki hızlı değişime ayak uydurmanın yolu anayasa ve sistem değişiklikleri değildir. Başkanlık sistemi toplumsal bunalımları kısa vadede bastırabilirken uzun vadede daha büyük sorunlara yol açabilir ve bunu öngörmek oldukça zordur. Diğer yandan 1876 yılından bu zamana kadar tecrübe edilmiş olan parlamenter sistemin milli egemenliğe daha uygun olduğunu söylenmiştir (Gürbüz, 1982: 200).

Özetleyecek olursak darbe öncesinde kamuoyunda yer alan ve tartışılan başkanlık ve yarı-başkanlık sistemi tartışmaları, darbe sonrası Anayasa Komisyonunda ve Komisyona getirilen öneriler içinde çok dile getirilmemiştir. Bunun yerine parlamenter sistemin aksayan ve özellikle yürütme erkini güçsüz bırakan taraflarının yürütme lehine değiştirilmesi önerilerinde bulunulmuştur. Yukarıda saydıklarımızın dışında parlamenter sistemi önerenler Basın Yayın Kurumu, Kayseri, Sinop, Amasya, Muş, Edirne Valilikleri, Veteriner Hekimler Birliği, İstanbul ve Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi, Türkiye Eczacılar Birliği, Eskişehir İşletme Fakültesi ve Odalar Birliğidir (Gürbüz, 1982: 30).

2.8. Danışma Meclisi Tutanaklarında Sistem Tartışmaları

2485 sayılı *Kurucu Meclis Hakkında Kanunun* 21. maddesinin 2. fıkrasına göre, Danışma Meclisi'nin ilk toplantısından sonra en geç 1 ay içinde kendi üyeleri içinden yeni anayasayı hazırlamak için seçilen 15 kişilik Anayasa

Komisyonu, 23 Kasım 1981 tarihinde çalışmalarına başlamış ve yaklaşık 7 ay sonra hazırladığı anayasa taslağını, 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne teslim etmiştir. Danışma Meclisi, Anayasa Komisyonundan gelen anayasa taslağı üzerindeki çalışmalarını 23 Eylül 1982 tarihinde bitirip¹⁹ yine 2485 sayılı kanununun 26. maddesi gereği anayasa hakkında son sözü söyleyecek olan MGK'ne teslim etmiştir.

Anayasa Komisyonunun hazırladığı anayasa taslağını Danışma Meclisi iki gün ertelemeye 4 Ağustos 1982 tarihinde yaptığı 120. Birleşimde görüşmeye başlamıştır (DMTD, 1982b). Danışma Meclisi'ndeki bu birleşimde hazırlanan anayasa taslağını tanıtan Komisyon Başkanı Orhan Aldıkaçtı, anayasayı hazırlarken en önemli sorunlarının hükümet sistemi kurgulaması olduğunu ve parlamenter sistemden yana karar verdikleri için çok eleştirildiklerini dile getirmiştir (DMTD, 1982b: 16; 1982e: 254). Danışma Meclisi'ndeki anayasa görüşmelerinde parlamenter ve başkanlık sistemi lehinde görüş bildirenler anayasanın tümü hakkında (120-127 birleşimler) görüşmelerde çeşitli gerekçeler ileri sunmuşlardır.

2.8.1. Parlamenter Sistem Savunusu

Anayasa tasarısının Danışma Meclisi'ndeki görüşmelerinde ilk ciddi eleştiri Turhan Güven'den gelmiştir. Güven'e göre Komisyonun hazırladığı taslakta hükümet sisteminin ne olduğu belli değildir. Tasarı başkanlık sistemi kurgulamak için hazırlanmaya başlanmış ancak sonra çoğulcu parlamenter sisteme dönmüştür.²⁰ Her ne kadar Türk siyasi tarihi parlamenter sistemi uygulamaya geç başlamış olsa da yaklaşık 100 yıllık bir tarihi tecrübeye sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde meşruiyetini nereden kazandığı önemli olmaksızın tek adamlıktan ve tek adam egemenliğinden kurtuluş yatmaktadır. Güven'e göre parlamenter sistemin karakterini bozmadan yeni anayasada yürütme erki mutlaka güçlendirilmelidir (DMTD, 1982b: 39).

Mehmet Hazer'e göre parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet olmalı ve parlamenter sistem devam etmelidir. Bununla birlikte Danışma Meclisi'nin önüne gelen tasarıda Cumhurbaşkanının yetkilerinin ve kendisine bağlı organların artarken, sorumluluk verilmemesine dikkat çekmektedir. Verilmiş yetki sorumluluk gerektirirken taslak metinde bundan kaçınılmıştır (DMTD, 1982c: 93).

Cavidan Tercan, Anayasa Komisyonunun, parlamenter sistemi güçlendirilmiş bir Devlet Başkanlığı ile birlikte kabul etmiş olmasını desteklemiştir. Tercan'a göre Türk toplumu başkanlık sistemini kabul etmeyecektir ve Komisyonun parlamenter sistem tercihi son derece doğrudur. Ayrıca Tercan, başkanlık sisteminin Türk toplumuna uygulanacağına da inanmadığını dile getirmiştir. Bu durumda Danışma Meclisine önemli bir görev düşmektedir; Türkiye gerçeklerini ve tarihî gelişimini de göz önünde tutarak yürütmeyi güçlendirmek, bir sistem tartış-

---

¹⁹ Danışma Meclisi'nde anayasa için kullanılan oy oranları şu şekildedir: kabul 120, red 7, çekimser 12, oylamaya katılmayan 17 (Kuzu, 1990: 24).

²⁰ Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı bu eleştiriyi haklı bulmuştur. "Anayasa Komisyonumuz parlamenter sistemi esas kabul etmekle (birlikte, Cumhurbaşkanına verdiği yetkilerle denebilir ki (başkanlık sistemine doğru bir temayül göstermiştir. Tercihin tam ve kemaliyle yapılmamış olmasını ileride Cumhurbaşkanı ile parlamento arasında çıkacak çatışmalar bakımından endişe ile karşılayanlar vardır." (DMTD, 1982e: 212).

masına girmeden, yürütme ile yasama arasındaki dengeyi kurarak bağımsız bir yargı organıyla özgürlükçü parlamenter bir sistemi kabul etmektir (DMTD, 1982f: 297).

Danışma Meclisi'nin bir diğer üyesi Necip Bilge'ye göre 200 yıla yakın süredir demokrasi rejimi temel alındığına göre, bu temele uyacak iki sistemden birisini; yani ya başkanlık sistemini ya da parlamenter sistemi seçmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bilge, Türkiye'nin siyasal tercihinin ve birikiminin, parlamenter sistemden yana olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim Komisyonca hazırlanan tasarıda da parlamenter sistemin seçilmekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte anayasa tasarısında, başkanlık sisteminin mantığına uyan bazı hükümlere de yer verilmiş bulunmaktadır. Bu durumun sakıncalarına dikkat çeken Bilge, ortaya "karma bir sistem" çıktığını iddia etmiş ve "yarı başkanlık", "yumuşak başkanlık" gibi sistemlerin demokratik gelenekleri henüz yerleşmemiş olan Türkiye'de, böyle bir sistem "karma" değil, sürtüşmelere yol açacak "karmaşık bir sistem" olacağı tehlikesine değinmiştir. Son olarak Bilge, "Anglo Sakson ırkının egemen olduğu Amerika Birleşik Devletlerinde iyi sonuç veren başkanlık sisteminin, Latin ırkının egemen olduğu Güney Amerika devletlerinde iyi sonuç vermediği görülmektedir. Keza, üçüncü dünya devletleri denilen memleketlerde de durum buna benzemektedir" diyerek hükümet sistemlerinin farklı coğrafyalarda farklı sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır (DMTD, 1982f: 358).

Ahmet Senvar Doğu, parlamenter sistem savunusunu başbakanlık makamı üzerinden yapmıştır. Doğu'ya göre Komisyonun hazırladığı tasarıya yürütmenin güçlendirilmesi amacıyla hareket edildiği açısından bakıldığında çok iyimser olunamaz. Çünkü parlamenter sistem demek "Bakanlar Kurulu", "Kabine" ve hatta İngiltere'de "Başbakan" demektir. Başbakanın gücüne örnek olarak Doğu Arjantin ve İngiltere örneklerini vermiştir. "Arjantin'e harp ilan edenin, Kraliçe değil, İngiliz Başbakanı olduğu unutulmamalıdır... Magna Carta'nın vatani, parlamenter demokrasinin anayurdu İngiltere'de başbakan hep Parlamento üyeleri arasından seçilmiş, 1895'ten beri Lordlar Kamarasından bile başbakan atanmamıştır." Ancak anayasa tasarısı yürütmeyi Cumhurbaşkanı üzerinden güçlendirmek istediği için ortaya "melez" bir sistem çıkarmıştır ve başbakan ile bakanları Cumhurbaşkanının birer memuru statüsüne sokmuştur (DMTD, 1982g: 453-45439). Olması gereken başbakanı ve bakanlar kurulu güçlü bir parlamenter sistem inşa etmektir.

Turgut Kunter, Sened-i İttifaktan günümüze kadar tarihsel gelişme çizgisine uygun düzenleme yapılmasına dikkat çekmiştir ve bu tarihsel çizginin belirli yetkilere sahip etkin bir yürütmeyi parlamento ile bağdaştırdığını dile getirmiştir. Başkanlık veya yarı-başkanlık sistemlerinin ise yasama-yürütme ilişkisini orantılı olarak düzenleyen ve akla ilk gelen sistemler gibi görünse de Türkiye'nin çok uzun yıllardan beri izlediği tarihsel çizgisine uymadığını düşünmektedir. Başkanlık sistemine mesafeli duran üyelerin de vurguladığı gibi Kunter de başkanlık sisteminin Amerika Birleşik Devletleri'nde yüz yıllardan beri başarılı olarak uygulanıyor olsa da Amerika dışında, özellikle Latin Amerika ülkelerinde uygulanmasının hiç başarılı olmadığına ve "başkanlık sisteminden" dejenere olmuş "başkanlıksız sisteme" kaydığına dikkat çekmiştir. Yarı-başkanlık sistemi ise sistem olarak henüz tamamen yerleşip son değerlendirilmesi yapılmış değildir. Bu durumda yapılması gereken yepyeni bir sisteme geçmek değil, o güne kadar uygulanmak istenen

ama uygulanamayan parlamenter sistemin yenilenmesidir (DMTD, 1982g: 492).

2.8.2. Başkanlık Sistemi Savunusu

Danışma Meclisi'ndeki tartışmalarda parlamenter sistemi savunanların yanında başkanlık sistemi olmadığı için anayasa taslağını eleştirenlerde olmuştur. Örneğin Süleyman Sırrı Kırçalı, anayasa tasarısını başkanlık sistemi getirmediği için eleştirmiştir. Kırçalı'ya göre Türk Milletini asırlarca yönetebilecek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni anayasa ancak güçlü devlet başkanı, güçlü yasama ve güçlü yargı ile mümkündür. Parlamenter sistem bugüne kadar Türk Milletini güçlü başkanlardan mahrum bırakmıştır. Devlet başkanının sorumluluğunu alamayacak kişi ya da kurumlar Başkanın boşluğunu doldurmaya çalışır parlamenter sistemlerde (DMTD, 1982d: 154) ve Kırçalı'ya göre "ulusun güç olacağına inandığım başkanlık sistemi bir sonuca bağlanmadıkça ötekilerinin hepsi bana lüzumsuz gelir" (DMTD, 1982d: 160).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Orhan Aldıkaçtı Tercüman Gazetesi Seminerlerindeki düşüncelerinin aksine Danışma Meclisi'ndeki konuşmasında (DMTD, 1982e: 213) başkanlık sistemini savunmuştur.

"Komisyonumuz, sisteme tümüyle iltifat etmemiş, Fransız Anayasasından esinlenerek parlamento sistemi içinde Cumhurbaşkanını bazı yetkilerle donatmayı yeterli görmüştür. Hâlbuki uzun yıllardan beri sadakatle uygulandığı ülkelerde bile, terör ve bölücülükten, istikrarsız hükümetlerden başka bir şey getirmemiş; ülkemizde üç defa askerî müdahaleye sebebiyet vermiş olan bu sistem üzerinde ısrar etmektense, 200 yıl içinde Amerikanın, dünyanın en güçlü devleti haline gelmesinde önemli bir faktör olan, bugüne kadar bu ülkede hükümet buhranına bir defa olsum zemim hazırlamamış bulunan, çok değişik ırklara ve mezheplere mensup topluluğu bir arada tutmayı başaran başkanlık sistemini, ülkemizin şartlarını da göz önünde tutmak suretiyle açık kalplilikle benimsemek çok daha tutarlı ve isabeti bir davranış olurdu."

Ayrıca Aldıkaçtı, Anayasa Komisyonunun tamamen başkanlık sistemini kabul etmemekle birlikte parlamenter sistem içinde başkanlık sistemine doğru "yumuşak inişin" kabul edildiğini ve bu nedenle güçlü yürütme erki oluşturmak için güçlü Cumhurbaşkanı tahsis ettiklerini söylemiştir.

Başkanlık sisteminin bir diğer savunanı Mehmet Parlak'tır. Parlak'a göre, Türk demokrasisinde ve cumhuriyetinde başkanlık sistemi en faydalı sistemdir. Yürütme erkinin başı olacak kişi doğrudan millet tarafından seçilmeli ve hem devletin başı hem yürütmenin başı olmalıdır. Başkanlık sisteminin en önemli avantajı ise Türkiye'de hükümet krizleri meselesini tamamıyla ortadan kaldıracak olmasıdır. Ayrıca yürütme erkine hız ve yetki kazandıracaktır. Üstelik başkanlık sistemi, Türk Milletinin karakterine ve yapısına da uygundur. Bunun yanında Parlak, anayasa taslağında doğrudan millet iradesine dayanmayan Cumhurbaşkanına başkanlık sistemine yakın yetkiler verilmiş olmasını son derece sakıncalı bulmuş ve eleştirmiştir. Özellikle silah kullanılmasına karar verebilen, meclisi feshedebilen, başbakanı azledebilen ve bunlara benzer daha pek çok yetkiye sahip olan Cumhurbaşkanının sorumsuz olmasını sakıncalı bulmuştur (DMTD, 1982f: 291-292).

Abdulkadir Erener, Danışma Meclisi'ndeki başkanlık sistemini en güçlü savunuların başında gelmektedir. Erener'e göre parlamenter sistemde hükümet partilidir ve doğası gereği partizan olmak zorundadır. Aynı şekilde Meclis de partilidir ve partizandır. Ayrıca hükümette istikrar yoktur; çünkü hükümet her an düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır ve huzur içinde değildir. Dolayısıyla hükümet, programını uygulamaya vakti yoktur ve bütün mesaisini, Mecliste kendisini savunmakla geçirir. Muhalefet partileri ise her dakika hükümeti düşürmek ve yerini almak için çalışırlar. Parlamento hayatı, hükümet ve muhalefet partileri arasındaki adeta iç savaşla geçer. Diğer yandan başkanlık sisteminde ise hükümet, prensip olarak, partili değildir ve Meclisin kontrolünün dışında görece özerk çalışmaktadır. Ayrıca hükümetin düşürülmesi veya ele geçirilmesi de mümkün değildir. Muhalefet partileri için hükümeti düşürmek veya seçimler dışında ele geçirmek gibi bir durum söz konusu olamaz. Sonuç olarak başkanlık sistemlerinde hükümet rahatça çalışır, "kanun hâkimiyeti vardır. Meclis de kendi vazifesi ile rahatça meşgul olur" (DMTD, 1982g: 496).

3. 1982 Anayasasında Başkanlık Sistemi Yerine Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi

Yukarıda yer verdiğimiz düşüncelerden de anlaşılacağı gibi 1982 Anayasasının yapım sürecinde kamuoyunda hâkim olan görüş yürütme erkinin güçlendirildiği parlamenter sistemin devam etmesi yönündedir. Nitekim 1982 Anayasasının kurduğu hükümet sistemi bu görüşlere paralel olarak şekillenmiştir. Hatta bazı noktalarda başkanlık sistemlerinde başkanlarda bile olmayan geniş yetkiler 1982 Anayasasında yürütmeyi güçlendirmek adına Cumhurbaşkanına tanınmıştır.

1982 Anayasasının kurduğu parlamenter sistemde yürütme erki Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşan bir yapıda tasarlanmıştır. Yürütme erkinin güçlenmesi için getirilen yenilikleri ise şu şekilde sıralayabiliriz.

Cumhurbaşkanının TBMM dışından seçimine olanak sağlanmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk defa Cumhurbaşkanı aday olacak kişilerin TBMM üyesi olma zorunluluğu kaldırılmıştır. Adaylardan aranan nitelikler (m.101) kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış olmak kaydıyla TBMM üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşı olmaktır. Meclis dışından aday gösterilmek için Meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı teklifi gereklidir (Kuzu, 1990: 73).

Cumhurbaşkanı seçimlerinin tıkanmaması için önlem alınmıştır. 1961 Anayasası döneminde yaşanan hükümet istikrarsızlıklarına ek olarak altıncı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine TBMM'nde yeterli çoğunluk sağlanamadığı ve bu durumun bir yaptırımı Anayasada öngörülmediği için yeni Cumhurbaşkanı seçimi yapılamamıştır. 1982 Anayasası (2007 yılından önce) Cumhurbaşkanı seçimi için 4 tur oylama öngörmüştür. Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından otuz gün önce veya Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmasından on gün sonra başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır. Bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir (m.102). Bir anlamda TBMM üyeleri, bir adayda asgari uzlaşmayı sağlayamadıkları için cezalandırılacaktır (Kuzu, 1990: 71). Diğer yandan bu önlemin işe yaradığı 1982 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı seçilemediği için seçimlerin yenilenmesi kararı alınmamasından anlaşılabilir.²¹ Ayrıca farklı sebeplerle Cumhurbaşkanının seçilememesi durumlarında devletin temsilinin devamı için 1961 Anayasasında bulunmayan “seçilen yeni Cumhurbaşkanı göreve başlayıncaya kadar görev süresi dolan Cumhurbaşkanının görevi devam eder” hükmü anayasa eklenmiştir (Kuzu, 1990: 72).

Cumhurbaşkanına tarihte hiç olmadığı kadar yetkiler verilmiştir. 1982 Anayasası yürütme erkinin güçlendirmesini Cumhurbaşkanı üzerinden yapmıştır iddiasında bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu durum Cumhurbaşkanına verilen görev ve yetkilerden rahatlıkla anlaşılabilir. Önceki anayasalarda anayasanın muhtelif maddelerine serpiştirilmiş görev ve yetkiler 1982 Anayasasında tek maddede (m.104) toplanmıştır (Kuzu, 1990: 75). Danışma Meclisi anayasa taslağından da fazla görev ve yetki MGK’nce “yasama, yürütme ve yargı ile ilgili görev ve yetkileri” şeklinde sınıflandırılarak Cumhurbaşkanına verilmiştir (m.104) ve bu görev ve yetkiler günümüze kadar hiç değişikliğe uğramamıştır.

Cumhurbaşkanına Bakanlar üzerinde tasarruf hakkı tanınmıştır. 1982 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı Başbakanın isteği üzerine bakanları atamak ve ya görevlerine son vermek yetkisine sahip olmuştur. İngiltere gibi güçlü parlamenter sistemlerde Başbakanların sahip olduğu bu yetkiye 1982 Anayasası Cumhurbaşkanını da ortak etmiştir. Diğer yandan Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı’nca bir Bakanın görevine son verebilme yetkisi parlamento içinde Başbakanın otoritesini güçlendirmeye yönelik bir tedbir olarak düşünülebilir.

Bakanlar Kuruluna başkanlık etme yetkisi verilmiştir. 1982 Anayasasının kurguladığı sistemde yürütmenin bir kanadını Cumhurbaşkanı, diğer kanadını Bakanlar Kurulunun oluşturduğunu belirtmiştik. Ancak Cumhurbaşkanına hem olağan hem de olağanüstü dönemlerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etme yetkisi de verilmiştir. Olağan dönemlerde 1982 Anayasasının 104. maddesindeki “Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak” hükmü ile bu yetkinin Cumhurbaşkanına tanındığı açıkça anlaşılmaktadır. Diğer yandan olağanüstü dönemler olarak adlandırılan savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilanı konularında (olağanüstü yönetim usulleri)²² yargı denetimi dışında karar (kanun hükmünde kararnameler) alabilen Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanlığı başkanlığında (zorunludur) toplanmaktadır. 1982 Anayasasına göre, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin biçim ve esas bakımından Anayasa aykırılığı iddiası ile Anayasa Mahkemesine dava açılmaz.²³

---

²¹ 2007 yılında Anayasa Mahkemesinin “367 kararı” ndan sonra Abdullah Gül Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiş ve iktidar partisi AK Parti seçim kararı almıştı. Bu olay anlattığımız seçilememe durumuyla karıştırılmamalıdır. 2007 yılındaki seçim krizi için bkz. (Şahin, 2010: 91-108).

²² 1982 Anayasasına göre olağanüstü yönetim usullerinin açıklaması için bkz. (Şahin, 2015: 247-250).

²³ Kanun Hükmünde kararnamelerle ilgili detaylı bir çalışma için bkz. (Gözler, 2000: tüm kitap).

Açıkça anlaşıldığı gibi, olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu mutlak yetkili kılınmaktadır.

Cumhurbaşkanlığına bağlı anayasal kurumlar kurulmuştur. Önceki anayasalarda bulunmayan yeni kurumlar doğrudan Cumhurbaşkanına bağlanacak şekilde 1982 Anayasasında yer almıştır. Bu kurumlar Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği (m.107) ve Devlet Denetleme Kuruludur (m.108). ABD’deki “Başkanlık Dairesi” ne benzetilen (Kuzu, 1990: 85) Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmektedir. İlk olarak 1981 yılında 2443 sayılı kanunla kurulan Devlet Denetleme Kurulu, 1982 Anayasası ile anayasal kurum statüsü kazanmış ve Cumhurbaşkanına bağlanmıştır. Bu Kurul aracılığı ile merkezi idarenin denetim fonksiyonu daha etkin hale getirilmiştir (Kuzu, 1990: 87).

Cumhurbaşkanı, TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir. Daha önce 1961 Anayasasında da Cumhurbaşkanının TBMM seçimlerini yenileme yetkisi bulunuyordu. Ancak, Burhan Kuzu’nun ifadesiyle, 1961 Anayasasının 108. maddesinde²⁴ “öngörülen şartlar adeta imkânsız derecede olduğu için bir türlü gerçekleşmemiştir.” 1982 Anayasasına göre hangi sebeple olursa olsun düşmüş olan ya da kurulamayan bir hükümetin yerine 45 gün içinde yeni hükümet kurulamazsa Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı’nın da görüşünü aldıktan sonra seçimlerin yenilenmesi kararı verebilmektedir (Kuzu, 1990: 92). Böylece yürütme erkinin bir mensubu yasama erki üzerinde daha kolay tasarrufta bulunur hale gelmiştir.

Gensoru verilmesi zorlaştırılmıştır. Gensoru, Bakanlar Kurulunun, Başbakanın veya Bakanlardan birinin görevleriyle ilgili suçlanmaları ve siyasi sorumluluk gösterdiklerinin iddia edilmesine denir ve parlamenter sistemlerde yasama erkinin yürütme erki üzerindeki sonucu en ağır denetim araçlarının başında gelmektedir. 1961 Anayasasında bir siyasi parti grubu veya en az 10 milletvekili hükümet aleyhine gensoru önergesi verebiliyordu (m.89). 1982 Anayasasında ise gensoru önergesi “bir siyasî parti grubu adına veya en az 20 milletvekilinin imzasıyla verilir” şeklinde yer almıştır. Gensoru önergesini verecek sayının 10 milletvekilinden 20 milletvekiline çıkarılması işlevsel açıdan çok fark olmamakla birlikte anayasa yapıcılarının zihniyeti açısından anlamlı olduğu kabul edilebilir. Diğer yandan gensoruda güvensizlik oyları açısından da 1982 Anayasasının getirdiği yenilik sadece güvensizlik oylarının sayılmasıdır (m.99). Böylece çekimser kalan oylar güvensizlik hanesine yazılmayacaktır. 1961 Anayasası gensoru önergesinde karar yeter sayısı ve oy sayımını “Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur” şeklinde hükme bağlamıştı.

SONUÇ

Gördüğümüz gibi 2011 yılından günümüze hararetlenen başkanlık sistemi tartışmaları Türkiye için aslında çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu tartışmalar 1970’li yıllarda başlamış ve muhtelif aralıklarla kamuoyunda

---

²⁴ “Anayasanın 89 uncu ve 104 üncü maddeleri uyarınca verilen güvensizlik oyu sebebiyle, 18 aylık bir süre içinde, Bakanlar Kurulu iki defa düşmüş ve üçüncü defa güvensizlik oyu verilmiş olursa, Başbakan, Cumhurbaşkanından, Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Bu istek üzerine, Cumhurbaşkanı, Meclislerin Başkanlarına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmi Gazetede yayınlanır ve hemen seçime gidilir.”

tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. 1982 Anayasasının yapım aşamasında da bu konu gündeme gelmiştir. Başkanlık sisteminin o dönemde tartışılmasının en büyük sebebi 1960-80 yılları arasındaki hükümet istikrarsızlıklarıdır. Nitekim hem askeri darbeden önce hem darbe sonrası Danışma Meclisi'ndeki görüşmelerde başkanlık sistemini savunanlar sürekli güçlü hükümetlere vurgu yapmışlardır.

1982 Anayasasının yapım aşamasında başkanlık sistemi savunucularının hepsi sistem sorununa normatif ve sistemsel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Diğer bir anlatımla hükümet sistemi sorunu sadece yürütme erkinin temsilcisi olan Devlet Başkan/Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun seçimi, yasama ile ilişkileri, görev ve yetkileri üzerinden yapılmıştır. Bu tartışmalarda kullanılan sihirli kelime ise "istikrar" olmuştur. Ancak başkanlık sisteminin 1982 Anayasası ile birlikte Türkiye'de uygulanması gerekliliğini savunanların hiçbiri sosyo-kültürel bir gerekçe öne sür(e)medikleri için savunuları tatmin edici değildir. Buna karşılık parlamenter sistem savunusunda sosyolojik, tarihi ve kültürel gerekçeler ön plana çıkmıştır.

Türkiye, hükümet sistemlerinden meclis hükümeti sistemi, karma sistem (meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistemin bileşimi) ve parlamenter sistemi tecrübe etmiş bir siyasi tarihe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda miras alınan parlamenter sistem evrilerek, değişerek ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye için parlamenter sistem geleneğinin, tarihi ve tecrübesinin, başkanlık veya yarı-başkanlık sistemleriyle kıyaslandığında çok daha olgunlaştığını söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda verdiğimiz parlamenter sistem savunularının neredeyse tümünde bu noktaya dikkat çekilmiştir.

Diğer yandan 1982 Anayasasını hazırlayan Anayasa Komisyonu-Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi üçlüsü başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin dışında ve klasik parlamenter sisteme sadık kalarak yürütme erkini güçlendirmek için Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunu güçlendirme yolunu tercih etmiştir. Böylece parlamenter sistemin aksayan yönleri giderilmiş olacağı düşüncesine varmışlardır. Ancak 1982 Anayasasına son şeklini veren Milli Güvenlik Konseyi Danışma Meclisi anayasa taslağında yer alan ve yürütme erkini güçlü kılacak formülleri çok daha ileriye taşımış ve başkanlık sistemlerini aratmayacak derecede güçlü Cumhurbaşkanı ihdas etmiştir.

KAYNAKÇA

Aldıkaçtı, O. (1980), "Yaşadığımız Kriz ve Anayasanın Değiştirilmesi", Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri- Tercüman Gazetesi, İstanbul, s.7-20.

Boyunsuz, Ş. Ö. (2010), *1982 Anayasasının Yapım Süreci*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.

Aktaş, M. ve Bayram Coşkun (Der.), (2013), *Başkanlık Sistemi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Türkiye İçin Değerlendirmeler)*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Dal, K. (1986), *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, Bilim Yayınları, Ankara.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DMTD), (1982a), Cilt: 1, 10. Birleşim.

- DMTD. (1982b), Cilt: 7, 120. Birleşim (1982b).
- DMTD. (1982c), Cilt: 7, 121. Birleşim (1982c).
- DMTD. (1982d), Cilt: 7, 122. Birleşim (1982d).
- DMTD. (1982e), Cilt: 7, 123. Birleşim (1982e).
- DMTD. (1982f), Cilt: 7, 124. Birleşim (1982f).
- DMTD. (1982g), Cilt: 7, 126. Birleşim (1982g).
- Erdem, Kasım, Hüdai Şencan ve Kadir Candan (Kasım-2014), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:6, Ankara.
- Eroğul, C. (2014), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Feyzioğlu, T. (1980). “Tartışmalar”, Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri-Tercüman Gazetesi, İstanbul.
- Gazetesi, T. (1980), *Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri*, Kervan Yayıncılık, İstanbul.
- Gözler, K. (2000), *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Günel, E. (2015), *Hükümet Sistemleri ve Türkiye’de Başkanlık Sistemi Arayışları*, Hükümdar Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, Y. (1982), *Anayasa: Görüşler, Taslak*, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Horowitz, D. L. (2002), “Constitutional Design: Proposals versus Processes” Editör: A. Reynolds, *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*, Oxford University Press, Oxford, p.15-36.
- Horowitz, D. L. (2015), “Demokratik Sistemlerin Karşılaştırılması” (Çev. H. Doğan), *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, Editör: Cem Akaş, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 31-39.
- Kalaycıoğlu, E. (2015), “Alaturka Başkanlık Rejimi ve Türkiye’nin Otoriterlikle İmtihani” (Çev. H. Doğan), *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, Editör: Cem Akaş, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.153-165.
- Karayağın, Y. (1980), “Siyasi Rejimin İşler Hale Getirilmesi: Hukuki Meseleler ve Görüşler”, Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri-Tercüman Gazetesi, İstanbul, s.23-43.
- Kili, Suna ve Şeref Gözbüyük, (2006), *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kollektif, (2013), “Yeni Türkiye: Başkanlık Sistemi Özel Sayısı”, Sayı: 51, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kuzu, B. (1990), *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Linz, J.Juan ve Arturo Valenzuela (Der.), (1994a), *The Failure of Presidential Democracy: Vol.1. Comparative Perspectives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & Londra.

- Linz, J.Juan ve Arturo Valenzuela (Der.), (1994b), *The Failure of Presidential Democracy: Vol.2. The Case of Latin America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & Londra.
- Linz, J. Juan, (2015), “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri” (Çev. H. Doğan), *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, Editör: Cem Akaş, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.11-31.
- Özbudun, E. (2015). “Başkanlık Sisteminin Olası Tehlikeleri”, *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, Editör: Cem Akaş, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.61-77.
- Şahin, E. (2010), *Siyaset ve Hukuk Arasında Anayasa Mahkemesi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Şahin, E. (2015), *Türkiye'nin Anayasal Yapısı*, İskenderiye Kitap, İstanbul.
- Şencan, Hüdayi, Halit Tunçkaşık, Kadir Candan, Kasım Erdem, Meltem Doğan, Mehmet Solak ve Murat Bilgin (Haziran-2015), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:8, Ankara.
- Tanör, B. (2011), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 21. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2012), *İki Anayasa 1961-1982*, 4. Baskı, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Tunçkaşık, Halit, Konur Alp Koçak, Meltem Doğan, Mehmet Solak ve Murat Bilgin (Mart-2015), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:7, Ankara.
- TC Başbakanlık, Türkiye Cumhuriyeti Geçmiş Hükümetleri, http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pg_CabinetHistory.aspx, 23.07.2015.
- Yazıcı, S. (2013), *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, S. (2015), “Dönüm Noktasındaki Türkiye: Başkanlık mı? Parlamenterizm mi?”, *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, Editör: Cem Akaş, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.87-111

